

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/archiw/bazy-danych/32808,Zydzi-polscy-i-Zydzi-w-Polsce.html>
21.05.2024, 00:42

Katalog materiałów archiwalnych Żydzi polscy i Żydzi w Polsce.

Logo IPN

Katalog materiałów archiwalnych

Żydzi polscy i Żydzi w Polsce.

Katalog materiałów archiwalnych z zasobu Instytutu Pamięci Narodowej

(stan na 12 czerwca 2009 r.)

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Białymstoku

Archiwum Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach

Archiwum Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Kielcach

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Szczecinie

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu

Już w 1945 r., zaraz po wyparciu niemieckich wojsk okupacyjnych, przystąpiono do systematycznego gromadzenia materiałów dokumentujących zbrodnie dokonane na obywatelach II Rzeczypospolitej i innych państw na terenie Polski w latach 1939-1945 przez Niemców i ich współpracowników. W tym celu m.in. powołano Główną Komisję Badania Zbrodni Niemieckich (GKBZN), przemianowaną następnie na Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich (GKBZH) w Polsce. Ze względów formalnych jej pracownicy koncentrowali się na badaniu przestępstw dokonanych na obszarze objętym nowymi granicami Rzeczypospolitej, ale kompetencje komisji obejmowały także zbrodnie dokonane na obywatelach Rzeczypospolitej na terenach innych państw np. Austrii i Niemiec.

W archiwach GKBZN/GKBZH i podległych jej komisjach okręgowych gromadzono w pierwszej kolejności dokumenty pozostałe po organach bezpieczeństwa władz okupacyjnych, odnalezione na terenie dawnych obozów koncentracyjnych, obozów pracy i ośrodków zagłady natychmiastowej, jak również w budynkach więzień, komend policji, żandarmerii czy też w sądach. Równolegle podjęły działalność instytucje odpowiedzialne za ściganie sprawców zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości. W toku prowadzonych śledztw prokuratorzy przyjęli tysiące zeznań, a historycy zbierali relacje świadków i prowadzili akcje ankietowe, mające na celu ustalenie wszystkich przypadków zbrodni dokonanych przez okupantów, formacje z nimi współpracujące lub działające na własny rachunek, a szkodzące współobywatelom. Dokumenty zgromadzone w Polsce są wykorzystywane od dziesięcioleci do celów procesowych i naukowych nie tylko w kraju, ale sięgają po nie pracownicy zagranicznych instytucji zajmujących się tematyką drugiej wojny światowej. Można wymienić chociażby niemieckich prokuratorów prowadzących śledztwa przeciwko zbrodniarzom wojennym, a także jerozolimski Instytut Yad Vashem.

Ważne miejsce w materiałach pozostałych po GKBZN/GKBZH i sądach, zajmujących się karaniem zbrodni

hitlerowskich i kolaboracyjnej działalności na szkodę ofiar reżimu nazistowskiego, stanowią akta z lat okupacji oraz okresu powojennego dotyczące wojennych dziejów Żydów, zarówno obywateli polskich, jak i innych państw, represjonowanych, a następnie eksterminowanych w Polsce. Prezentowany katalog to efekt trwającej ponad rok pracy archiwistów IPN. W pierwszej kolejności pracownicy pionu archiwalnego IPN sporządzili wykazy jednostek archiwalnych, których zawartość wprost lub pośrednio dotyczy działań przeciwko ludności żydowskiej w latach 1939-1945. Zawierają one informacje o dokumentach przechowywanych w archiwach IPN w Białymstoku, Bydgoszczy, Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Krakowie, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Rzeszowie, Szczecinie, Warszawie i Wrocławiu. Akta z tego okresu zachowane w zasobie archiwalnym IPN można podzielić na kilka grup.

Pierwszą tworzą dokumenty wytworzone przez władze okupacyjne, w tym dokumentujące działalność ośrodków zagłady w Bełżcu, Chełmnie nad Nerem, Treblince, KL Auschwitz-Birkenau, KL Stutthof i innych obozów koncentracyjnych, ale również jenieckich. Pracownicy byłej GKBZH gromadzili informacje na temat członków i funkcjonariuszy niemieckich instytucji represyjnych, w tym odnalezione w Polsce ich akta osobowe.

Wkrótce po wojnie przystąpiono także do akcji ankietowej w celu udokumentowania różnych form represji stosowanych przez okupanta: indywidualnych i masowych egzekucji dokonanych na żołnierzach Wojska Polskiego, członkach konspiracji niepodległościowej, jeńcach wojennych i ludności cywilnej (w tym pochodzenia żydowskiego), wywózek na roboty przymusowe, pozbawiania wolności poprzez izolację w więzieniach i obozach oraz rabunek czy niszczenie mienia. Ponadto zredagowano formularz arkusza inwentaryzacyjnego strat i szkód poniesionych w czasie wojny.

Pod względem formalnym zbrodnie dokonane na terenach objętych powojennymi granicami ZSRR były badane przez instytucje sowieckie, ale w praktyce część materiałów dostępnych w Polsce obejmuje również dawne polskie województwa kresowe. Stało się tak z dwóch powodów. Niejednokrotnie zbrodniarze działali na różnych obszarach Polski, tak objętych jej powojennymi granicami, jak i tych anektowanych przez ZSRR. Poza tym z terenów wschodnich przesiedlono w latach 1944-1959 ponad 1,5 mln osób, przenoszących w pamięci obraz okupacyjnej rzeczywistości. Składając relacje i zeznania, dokumentowały one przebieg zdarzeń rozgrywających się na wschód od Bugu i Sanu. Dzięki temu akta zawierają źródła na temat etapów Zagłady np. na Wileńszczyźnie, Wołyniu i w Lwowskim.

31 sierpnia 1944 r. wydano dekret o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami. Na jego podstawie wytaczano sprawy sądowe, zarówno aresztowanym Niemcom, jak i innym sprawcom przestępstw przeciwko obywatelom polskim dokonanych w okresie okupacji np. funkcjonariuszom policji granatowej, policyjnych i wojskowych formacji białoruskich, litewskich oraz ukraińskich. Część z nich dotyczy wyłącznie przestępczych aktów popełnionych wobec Żydów. Bardzo cenne są zeznania osób będących świadkami działań członków instytucji okupacyjnych, w tym sposobu konwojowania żydowskich więźniów, psychicznego i fizycznego znęcania się nad nimi, eksploatowania w ramach pracy niewolniczej i w końcu unicestwienia, niekiedy w miejscu publicznym – na ulicy, podwórku lub pobliskim cmentarzu. Dziś – częstokroć z powodu braku innych źródeł i śmierci świadków – te relacje i zeznania zebrane kilkadziesiąt lat temu są wręcz bezcennym dokumentem utrwalającym pamięć o latach pogardy. Zachowane materiały często dotyczą jednego zdarzenia, losu jednej osoby lub rodziny.

Niejednokrotnie zachowały się także akta wytworzone przez administrację gettową, chociaż po wojnie trafiły one do różnych archiwów, w tym państwowych i instytucjonalnych np. Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie. W zasobach IPN można odnaleźć między innymi wykazy osób zamkniętych w danym getcie.

Poważną część archiwaliów tworzą akta spraw sądowych o uznanie za zmarłego zakładanych w pierwszych latach powojennych. W zbiorach niektórych oddziałów IPN stanowią one bardzo poważny odsetek zasobu dotyczącego Żydów. Przy tej okazji wnioskodawca podawał informacje o okolicznościach zgonu oraz powoływał świadków. Fakty opisane w tej dokumentacji dodatkowo wzbogacają naszą wiedzę o okupacji niemieckiej. Warto zauważyć, że niekiedy chodziło o uznanie za zmarłego osoby, która zmarła lub została zabita w ZSRR. I tak w zasobie wrocławskim znajdziemy np. akta dotyczące tego typu zdarzeń w Tomsku czy Tazkencie. Podobnie w przypadku zbiorów kieleckich i krakowskich.

Największa liczba dokumentów na temat ludności żydowskiej została zachowana na terenach, które zamieszkiwała ona przed wojną najliczniej. W konsekwencji najłatwiej materiał ten jest reprezentowany np. w zbiorach gdańskiego, szczecińskiego i wrocławskiego oddziału IPN, a najobszerniej np. w archiwum IPN w Warszawie oraz w oddziałach w Białymstoku i Krakowie.

Zasób IPN obejmuje także akta wytworzone przez Urząd Bezpieczeństwa Publicznego i Służbę Bezpieczeństwa, a dotyczące instytucji żydowskich oraz osób inwigilowanych z powodu rzeczywistego lub domniemanego pochodzenia żydowskiego. Zachowało się stosunkowo niewiele tego typu dokumentów z okresu 1945-1956. Dotyczą one przede wszystkim organizacji i partii syjonistycznych oraz socjalistycznej partii Bund. Władze bezpieczeństwa zbierały informacje o inicjatywach mających na celu organizowanie masowej i indywidualnej emigracji Żydów, odbywającej się w sposób nieformalny. Warto jednak zauważyć, że działalność ta do 1949 r. prowadzona była najczęściej za wiedzą i cichym przyzwoleniem agend państwowych Polski Ludowej, w tym Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Materiały tego typu najobszerniej występują w zasobach wrocławskiego i szczecińskiego oddziału IPN.

W latach sześćdziesiątych XX w. z inspiracji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, terenowe struktury SB przystąpiły do stopniowo nasilanej inwigilacji oddziałów Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów, kongregacji wyznaniowych podległych Związkowi Religijnemu Wyznania Mojżeszowego, Żydowskiego Instytutu Historycznego i Państwowego Teatru Żydowskiego. Apogeum tej akcji przypada na lata 1967-1969. Niektóre tzw. sprawy obiektowe były prowadzone przez SB aż do końca lat osiemdziesiątych. Obok dokumentacji działań operacyjnych prowadzonych „po zagadnieniu syjonistycznym” w latach sześćdziesiątych odrębnie gromadzono akta osób ubiegających się o wyjazd do Izraela. Najbogatsze zbiory materiałów ilustrujących „antysyjonistyczną” aktywność SB w okresie kierowania MSW przez Mieczysława Moczara można znaleźć w zasobach IPN w Gdańsku, Katowicach, Kielcach, Lublinie, Łodzi, Poznaniu, Szczecinie, Warszawie i Wrocławiu.

Prezentowany wykaz jest wynikiem niezakończonych jeszcze kwerendy prowadzonej w archiwach wszystkich oddziałów i delegatur IPN. Jej efektem jest wstępny katalog materiałów archiwalnych zachowanych w zasobie Instytutu Pamięci Narodowej dotyczących Żydów i ich historii na terenie Polski w latach 1939-1989, w tym dokumentacji śledztw prowadzonych również w latach późniejszych.

Wstęp

Grzegorz Berendt

Opracowanie:

Katarzyna Adamów, Wioletta Cabaj, Anna Chmielewska, Anna Chmielewska-Metka, Edyta Cisewska, Jolanta Drozdowska, Anna Dziedzic, Magdalena Dźwigał, Maciej Frydrychowicz, Dariusz Gogolewski, Grzegorz B. Kołek, Dominik Kopeć, Hubert Krężolek, Adam Lewandowski, Hubert Mazur, Dorota Niepsuj, Teresa Pogorzelska, Robert Rabiega, Anna Rajkowska, Łukasz Rakoczy, Bartosz Rybak, Magdalena Semczyszyn, Bartłomiej Siwiec, Maciej Sokołowski, Mariola Solich, Małgorzata Smykowska-Kowalska, Aleksandra Witek, Marcin Zarębski, Anna Żołyński

Redakcja i korekta:

Mirosław Filipiak, Wojciech Kujawa, Cyprian Wilanowski